

Nina Meh
**SPOROČILO
POP KULTURE:
HIERARHIJE SO
NARAVNO DEJSTVO
DUALIZEM
TELESA IN DUHA
TER NARAVE IN
KULTURE KOT JEDRO
DUALISTIČNEGA
DISKURZA**

251-265

NICINA 26,
SI-2391 PREVALJE

::POVZETEK

V PRISPEVKU ANALIZIRAMO AKTUALIZACIJO miselne paradigme dualizma v popularni kulturi in hkrati pokažemo na problematičnost naturalizirane hierarhije, ki to paradigmo spremlja. Opozarjamo na praktične posledice hierarhij, ki izhajajo iz tovrstnega dualizma, kot je diskriminacija družbenih skupin ali kultur, ki jim je zaradi razmerij moči predpisan status inferiornosti. Skušamo razložiti mehanizem delovanja razmerij moči v luči razumevanja posledic hierarhičnega vrednotenja kultur in evropocentrizma. Jedro analize je vpogled v osnovno binarno opozicijo strukturalizma, narava – kultura, ki jo dopolnimo s konceptom kartezijanskega dualizma. Jezikovna, vsebinska in diskurzivna analiza poteka skozi popularno kulturni tekst – hollywoodski film Avatar. Njegova popularnost in priljubljenost mu daje veliko moč posredovanja dualističnega vedenja.

Ključne besede: strukturalizem, kartezijanski dualizem, Avatar, dualizem narava – kultura, hierarhije

ABSTRACT

MESSAGE FROM POP CULTURE: HIERARCHIES ARE A NATURAL FACT MIND – BODY AND CULTURE – NATURE DUALISM AS THE CORE OF DUALISTIC DISCOURSE

Article shows the actualization of philosophical paradigm of dualism in contemporary popular culture and tries to show naturalized hierarchies that are accompanying this paradigm as problematic. We draw attention to practical implications of this kind of dualism, such as discrimination of social groups or cultures, which arises from power relations, which are prescribing them status of inferiority. We try to explain the mechanism of power relations in the light of understanding the implications of a hierarchical evaluation of cultures and Eurocentrism. The core analysis is an insight into the basic binary opposition of structuralism, nature - culture, which make up the concept of Cartesian dualism. Analysis of language, content and discourse goes through popular cultural text, the Hollywood film Avatar. Its high ratings and popularity are giving us example of media which has large transmission power of dualistic knowledge.

Key words: structuralism, cartesian dualism, Avatar, dualism nature – culture, hierarchy

::UVOD

Pričujoči prispevek raziskuje dualistično miselno paradigmo, ki je značilna za Zahodno razumevanje sveta, hkrati pa skuša pokazati tudi praktične posledice dualistične in hierarhične ureditve kultur, ki so velikokrat diskriminatorne. Izhaja iz jedra dualizma, njegovih osnovnih elementov, ki jih v strukturalističnem jeziku imenujemo narava – kultura in nadaljuje s primerjavo le teh z drugim dualističnim pojmovanjem telo – duh, ki je odraz razsvetljenske racionalistične logike in kartezijanskega dualizma. Te opozcije so navadno postavljene v nek hierarhičen red, kjer se superiornost in inferiornost določata z razmerji moči, ki niso resnična, ampak mesto resnice šele zasedejo. Ker se zdijo resnična, govorimo o hierarhiji, ki se predstavlja kot objektivno dejstvo, in je zato naturalizirana, s tem pa legitimira različne načine diskriminacije družbenih skupin, predstavljenih kot inferiornih. Dualistična logika je tako le še ena izmed načinov družbene konstrukcije realnosti. Ker sta za obstoj diskurza pomembna tudi subjekt in vednost, je dualizem in njegove posledice potrebno aktualizirati na praktičnem primeru. Sodobna filmska popularna kultura (hollywood) z ogromnimi lovskami kapitala tako ne le ustvarja dualistične paradigme, ki jo spremlja problematična ideologija naturalizirane hierarhije, temveč jo tudi uspešno reproducira, saj so njeni konzumerji (subjekti) številčni po vsem svetu. Glavna značilnost popularne kulture je njena vpetost v institucionalne in ideološke okvirje kapitalizma ali sposobnost ustvarjalnega oziroma kritičnega prisvajanja popularnih tekstov pri potrošnikih. Pri kulturoloških analizah popularnih tekstov je treba upoštevati dve perspektivi. Prvič, razumevanje popularne kulture kot prostora uveljavljanja hegemonije¹ vladajočih družbenih skupin, in drugič, razumevanje popularne kulture kot prostora semiotskega odpora hegemoniji. Tako popularno kulturo razumemo kot dinamično polje boja med hegemonskimi in protihegemonskimi koalicijami različnih družbenih skupin. Na eni strani imamo hegemonski blok, ki z nadzorom nad večino proizvodnje v popularni kulturi vsaj delno zagotavlja njen večinoma ideološki značaj, na drugi strani pa ljudi, ki z ustvarjalnostjo in reflektirano potrošnjo ves čas oblikujejo različne točke odpora (Stanković, 2006: 103–104). V članku nam bo za diskurzivno analizo vsebinskih, vizualnih in jezikovnih pomenov služil reprezentativni in uspešni produkt filmske industrije, ki posreduje določene vednosti (ideologijo dualizma in naturalizirano hierarhijo), popularno kulturni tekst, sodoben akcijski spektakel *Avatar*, flim režiserja Jamesa Camerona. Film vsebinsko

¹Hegemonija je izraz, ki ga je Antonio Gramsci uporabil za ideološki boj za prevlado. Hegemonija predpostavlja, da kulturno vodstvo določenih slojev ni doseženo s silo ali prisilo, ampak je zagotovljeno s strinjanjem podrejenih.

ustreza ustaljeni strukturi tipičnega hollywoodskega filma, v katerem najdemo črno-bele percepcije, zaplet in akcijski razplet, ljubezen dveh mladih in lepih ljudi ter srečen konec.

::DUALIZEM NARAVE IN KULTURE

Prva teoretska podlaga, ki nam bo služila pri analizi filma je strukturalizem. Strukturalizem v svojih začetkih ni nasprotoval samo "humanistični" filozofiji zavestnega jaza, ki bi iz svojega gledišča suvereno obvladoval univerzum, temveč je temeljito razrahljal vsakršen pozitivizem², naturalizem³ in realizem⁴, katerih skupna poteza je verjetje v obstoj realnosti, ki bi bila neodvisna od človeka. (Hrženjak, 2002: 9). Strukturalizem odkriva konceptualne strukture, s katerimi različne kulture organizirajo svojo percepcijo in razumevanje sveta. Zanika kakršnokoli končno in brezpogojno znanstveno resnico. Resnico definira kot funkcijo konceptualnega in kulturnega sistema, ki jo sestavlja in sprejema; ni funkcija univerzalne, objektivne, predkulturne realnosti (Fiske, 2005: 122). Strukturalistična ideja izhaja iz de Saussurove⁵ teorije jezika kot strukturalnega sistema, ki se je razširila tudi na področje kulture in družbe. Jezik je razdelil na dva dela, *langue*⁶ in *parole*⁷ (Hall, 1997: 33). Strukture (*langue*) naj bi bile predvsem nezavedne. Tako je tudi osnovna predpostavka antropologa Clauda Levija Straussa misel: " /.../ da je treba v podzavesti iskati ključ za razumevanje ne samo jezika in mišljenja, temveč tudi družbene organizacije same" (Majer, 1978: 108). Ustvarjanje konceptualnih kategorij znotraj sistema je bilo zanj bistvo oblikovanja razumevanja, bistvo tega procesa pa je bila struktura, ki jo je imenoval binarna opozicija. To je sistem dveh povezanih kategorij, ki v svoji najčistejši obliki sestavljata vesolje. V popolni binarni opoziciji je vse bodisi v kategoriji A bodisi v kategoriji B. Kategorija A ne more obstajati sama po sebi kot bistvena kategorija, temveč

²Pozitivizem je široki tok poklasične meščanske filozofije v 19. in 20. stoletju. Filozofijo je želel čim bolj približati znanosti. Izhodišče pozitivizma je prepričanje, da je lahko edina čvrsta osnova spoznavanja dejstvo, stvaren podatek. Tako odklanja vsakršno ontološko problematiko, bodisi idealistično bodisi materialistično (Leksikon filozofije, 1995: 265).

³Naturalizem je nazor, da je narava temelj vsega bivajočega. Tako naturalizem kulturo in duševnost reducira na naravo in naravne sile (Leksikon filozofije, 1996: 221).

⁴Realizem priznava obstoj realnosti zunaj zavesti. Usmerjen je v objektivni svet, kjer se poudarja razumsko dojetje sveta in življenja, prav tako pa teži k uporabi naravoslovnih metod v humanistiki in družboslovju.

⁵Švicarski jezikoslovec Ferdinand De Saussure je opredelil jezik kot sistem znakov, ki se gibljejo v sistemu, saj imajo pomen šele, če so del sistema znakov. Trdil je, da obstaja forma (dejanska beseda, podoba, fotografija ipd.) in ideja oziroma koncept v naših mislih, s katero je ta forma povezana. Prvi element je imenoval označevalec, drugega označenec (Hall, 1997: 31).

⁶Jezikovni sistem (Hall, 1997: 33).

⁷Dejanski govor, govorna dejanja, ki jih omogoča jezik (Hall, 1997: 33).

le kot strukturiran odnos s kategorijo B (Fiske, 2005: 123). Tako Levi Strauss v svojem delu *Divja misel* (Levi Strauss, 2004: 151) opozori, da globalni referenčni sistem deluje s pomočjo dvojice kontrastov: med splošnim in posebnim na eni strani, med naravo in kulturo na drugi strani.

Po Straussu je torej osnovna binarna opozicija, ki definira simbolne pomeni v družbi in kulturi, opozicija narava – kultura. Najdemo jo v vseh kulturah in družbah, tako v kulturnih in religijskih⁸ kodih kot v popularni kulturi. Na osnovno strukturo se veže niz pomenov; narava postane npr. tudi žensko, temno, pasivno, zemlja, medtem ko kultura postane moško, svetlo, aktivno, nebo (Strauss, 1972: 8). Smisel pojmov narave in kulture nastane šele, ko ju postavimo drugega nasproti drugemu. Osnovne binarne opozicije, ki jih najdemo v *Avatarju*, bi lahko razdelili takole: razum – čustva, civilizacija – divjina, narava – kultura, red – kaos, duh – telo, žensko – moško, človek – nečlovek, gospodar – suženj, sveto – posvetno, zavedno – nezavedno, aktivno – pasivno, volja – avtomatizem, enotnost – deljivost in druge.

Tako opazimo, da iz osnovnega binarizma⁹ izhajajo nadaljnje konotacije in pomeni, ki se nanj prilepijo in skupaj oblikujejo dualističen diskurz razumevanja sveta. O tem govori tudi Levi Strauss: "Izhajajoč iz binarne opozicije, ki je najenostavnejši primer sistema, kar si jih je mogoče zamisliti, se ta zgradba tvori s kopičenjem novih členov na vsakem od obeh polov, izbranih zato, ker so s tem polom v odnosu opozicije, korelacije ali analogije" (Levi Strauss, 2004: 179). S takim procesom se posamezna skupina začenja razlikovati od drugih skupin, sprožita se nujna procesa homogenizacije navznoter in ekskluzivacije navzven. V filmu *Avatar* tako zasledimo dve dokaj homogenizirani skupini navznoter, ki druga drugo izključujeta. Kulturo predstavljajo racionalni Zemljani, ki se poimenujejo ljudje neba, medtem ko so Na'vijci, staroselci na več tisoč svetlobnih let oddaljenem planetu Pandora, ljudje zemlje in narave. Zemljani, ki se predstavljajo kot racionalni kolonizatorji planeta Pandora, želijo z znanstveno terminologijo razložiti magično percepcijo Na'vijcev. Pandora ni samo planet neukrotljive narave, ampak je celo hujša od pekla. Tako pravi belski polkovnik: "Če pekel obstaja, si lahko tam privoščite dopust, ko končate na Pandori."¹⁰

Ronald Barthes je ta diskurzivni niz, ki se razplete okoli osnovnih struktur, imenoval mit. Vendar se Barthesov mit za razliko od Straussovega naslanja

⁸Npr. religijski primer daoizma, ki govori o dau – poti, skrivnostni neosebni kozmični sili, ki sestoji iz jina in janga, dveh komplementarnih načel ali faz, ki se menjavata v času in prostoru.

⁹V članku se ne spuščamo v psihoanalitične teorije nastanka dualizma, vendar lahko tukaj na kratko omenimo, da ta meni, da se "razlika" nahaja v našem psihičnem življenju. "Drugi" je namreč pogoj za konstruiranje "jaza" kot subjekta in spolne identitete. Po Freudu se slednja razlika zgodi v Ojdipovem kompleksu (Hall, 1997: 237).

¹⁰"If there is a hell, you might wanna go there, after a tour on Pandora" (Avatar, 2009).

na kulturo nasploh; pri tem gre za semiotično¹¹ dinamično branje kulturnih tekstov. V kulturnih tekstih najdemo sporočila, ki se praviloma predstavljajo kot "naravna", vendar pa je naša resničnost kulturno konstruirana (Strinati, 1998: 110). Tako za Barthesa mitologija predstavlja raven konotativnih¹² abstraktnejših pomenov, na kateri ljudje oblikujemo svoje interpretacije resničnosti. Na teh ravneh tako poteka naturalizacija; kar je zgodovinsko in kulturno specifična interpretacija resničnosti, postane naravno "dejstvo" (Stanković, 2006: 71). Barthes (2000: 131) pravi: "Iz resničnosti je postrgana zgodovina in na njeno mesto stopi Narava; slednja iz stvari izbriše človeške pomene, tako da ti sedaj označujejo le še človeško nepomembnost."

Binarne opozicije pa niso enakovredna razmerja, ki se med seboj definirajo, ampak so predvsem hierarhično urejena. Superiornost ene zahteva inferiornost druge. Problematičnost hierarhije se prepozna šele v praksi, pri procesih naturalizacije in animalizacije, kjer so "primitivni" ljudje klasificirani na podlagi "naravnih" in samoumevnih dejstev inferiornosti določene skupine. Slednje se pozna tudi v jezikovni rabi, kjer se uporablja pojem "divjaki". Ker so odnosi npr. dveh kultur hierarhično vzpostavljeni, je na tem mestu nujno omeniti kulturni relativizem, ki hierarhije dekonstruira¹³. Za Zahod velja, in pristop *Avatarja* to potrdi, da ima prevladujoč evropocentričen¹⁴ in egocentričen odnos do drugih kultur. Zanimivo, da je vsebina avatarja na prvi pogled prav kritika kolonializma, vendar, kot lahko opazamo, se skozi strukture reproducira prav ista logika, ki jo film skuša navidezno kritizirati. Paradoks filma je v tem, da nezahodni, emocionalni in "primitivni" ljudje za zmago potrebujejo zahodni razum, ki ga uteleša glavni protagonist Jake Sully. Status inferiornega pridobijo Na'viji, status superiornega pa Zemljani. Majda Hrženjak (2002: 191) o pomenu tovrstnih zgodbic, ki odražajo evropocentrični diskurz pravi, da izražajo logocentrično dualistično strukturo zahodnega mišljenja, ki pa se predstavlja kot univerzalna. Iz binarnih opozicij torej z nizanjem drugih pomenov nastaneta dva nasprotujoča si diskurza, postavljena v hierarhičen

¹¹Semiotika je veja strukturalizma, ki preučuje znake, kode in sisteme, v katere so znaki organizirani, ter kulturo, znotraj katere ti znaki ali kode delujejo. Zavrača linearen model komunikacije, kjer naj bi sporočilo nespremenjeno prišlo do "naslovnika" in poudarja aktivnejši pomen in kulturno izkušnjo prejemnika (Fiske, 2005: 54).

¹²Barthes loči denotacijo in konotacijo. Pri denotativni ravni branja kulturnih tekstov gre za opisno oz. dobesedno raven pomena, o katerem se strinjajo tako rekoč vsi pripadniki neke kulture. Pri konotativni ravni gre za področje, kjer se označevalec nanaša na širšo raven pomenov v določeni kulturi, na vrednote, verovanja, stališča, ideologije itd. (Stanković, 2006: 70).

¹³Kulturni relativizem predpostavlja enakost različnih kultur in jih ne vrednoti hierarhično. Evolucionistom, ki zagovarjajo hierarhičen model kulture se postavi po robu z argumentom, da se pojmovanja morale in normalnosti razlikujejo od družbe do družbe.

¹⁴Evropocentrizem je predpostavka, ki temelji na verjetju v linearni zgodovinski razvoj in na hierarhičnem vrednotenju kultur ter na vrh zgodovinske lestvice in najbolj razvitih civilizacij postavlja Evropo in zahodni svet.

red, le ta pa je predstavljen kot naravno in objektivno dejstvo. Govorimo o naturalizirani hierarhiji.

::HIERARHIJE IN DISKURZ

Po razkritju ideje naturalizirane hierarhije, ki se reproducira skozi film, pa je na mestu vprašanje obstoja samih hierarhij. Kako to, da hierarhije kljub negativnim praktičnim posledicam še vedno obstajajo, čeprav na teoretični ravni dokažemo njihovo družbeno konstrukcijo? Odgovor je morda v tem, da v praksi ne gre toliko za resnico kot za razmerja moči, ki resnico šele določajo. Hierarhije moči mogoče še vedno obstajajo zaradi tega, ker kulture v resnici sprejmejo od drugih predpisan status inferiornosti, ki jih naslavlja. Skladno s tem, ta status vzamejo kot svoj "ideal". Že zgoraj smo v tem smislu opozorili na naravo in delovanje pojma hegemonija. Od ideje naravne evolucije, ki vzklje z Darwinom, se je ideja evolucionizma razširila tudi na družbene mehanizme. To pozicijo prav tako podpira ideja o nenehnem linearnem napredku ne samo v smislu kompleksnejšega razvoja v naravi, temveč tudi v smislu kompleksnejšega razvoja kultur. To idejo so ljudje vzeli za svojo. Tako kot "Zemljani" verjamejo v svojo superiornost, enako "Na'vijci" verjamejo v svojo inferiornost. Ta evolucionistična paradigma kulture podpira naturalizirano hierarhijo, ki ljudi deli na večvredne/ bolj razvite in manjvredne/ manj razvite. Če resnično verjamemo, da obstaja ideal, ki je "višji" od nas, potem logično sledi, da mu sledimo in sebe projiciramo "nižje". Na ta način se lahko hierarhični odnosi v binarizmi reproducirajo in ohranjajo. Althusser temu procesu pravi *interpelacija*¹⁵. Meni, da je sleherna ideologija¹⁶ mogoča le prek subjekta in za subjekte. V reakciji subjekta in ideologije je na delu funkcija ideološkega prepoznavanja. Althusser (2000: 106) pravi: "Vsaka ideologija interpelira konkretne individuum v konkretne subjekte prek delovanja kategorije subjekt." Za interpelacijo individuum v subjekt pride do njihovega podrejanja in individuum se prepozna v določeni ideologiji, ki ga je naslovila, zato se ji podredi in jo sprejme za svojo. Subjekti se vključujejo v prakse, ki jih oblikujejo rituali. Glede na to, da je individuum subjekt z zavestjo, se vzpostavi popolnoma ideološki konceptualni dispozitiv – subjekt ima zavest, kjer svobodno oblikuje in svobodno priznava ideje, v katere veruje, s tem pa je tudi (materialno) vedenje subjekta povsem naravno. Biti v ideologiji po-

¹⁵Interpelacija (lat. *interpellatio*, *interpellare* seči v besedo). Althusser interpelacijo, naslovitev, uporablja v smislu "interpelirati v subjekte", "nasloviti kot subjekte", dvojni prevod poudarja, da ideologija šele z naslavljanjem konstruira subjekte (Althusser, 2000: 96).

¹⁶Ideologija je predstava imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami.

meni misliti zase, da si zunaj ideologije. (Althusser, 2000: 106). V *Avatarju* Zemljani nastopajo s svojo arogantno pozicijo "Drugega" in večvrednosti, ki se utemeljuje na dogmi razuma, in nasproti se ustvari pol manjvrednosti, ki ga utelešajo Na'vijci. Na'vijci se začnejo učiti jezika "ljudi neba" oz. Zemljanov, ker v tem vidijo večvrednost. Hkrati s to potezo se identificirajo z inferiornim položajem v ideologiji hierarhije. Hlapec se mora strinjati z vlogo hlapca¹⁷.

Kot smo že omenili, pri vzpostavitvi hierarhij na delu ni resnica, ampak moč in oblast. Michel Foucault je binarizme v smislu reprezentacij analiziral v pojmu vednosti (namesto zgolj pomena, kot je to analiziral semiotični pristop), prek nečesa, kar je imenoval *diskurz*.¹⁸ Pomen v kulturi je namreč pogosto odvisen od večjih enot analize – naracije, izjav, podob in celih diskurzov, ki delujejo v vrsti različnih tekstov in področij znanja o subjektu, ki so si pridobili veliko avtoriteto. Njegovo glavno zanimanje so bili odnosi oblasti in ne odnosi pomena, zato sistem reprezentacije ni več jezik, ampak diskurz. Diskurz "konstruira temo, definira in proizvede objekte našega vedenja, obvladuje način, na katerega lahko o temi smiselno govorimo in razmišljamo, ter opredeli sprejemljiv in razumljiv način, na katerega govorimo, pišemo in se obnašamo. Hkrati po definiciji tudi 'izloči' in omeji druge načine govorjenja in obnašanja v zvezi z določeno temo ter načine konstruiranja vednosti o njej" (Hall, 1997: 44). Poleg tega diskurz ustvari objekte vednosti, zunaj diskurza pa ne more obstajati nič smiselnega. Po Foucaultu se hierarhični odnosi ohranjajo in reproducirajo skozi vednost, ki jo nadzoruje oblast. Z oblastjo povezana vednost dobi avtoriteto "resnice"¹⁹ in tudi moč, da samo sebe razglasi za resnično. Vsakršna vednost ima realne učinke, ko jo enkrat uporabimo v resničnem svetu, in vsaj v tem smislu postane "resnična". Ko je vednost enkrat uporabljena za uravnavanje vedenja ljudi, nujno povzroči omejevanje, reguliranje in discipliniranje praks (Hall, 1997: 49), s tem pa nujno diskriminacijo. Oblast po Foucaultu ne prihaja linearno od zgoraj navzdol, iz določenega vira, temveč je razpršena, kroži, se razvršča in izvaja

¹⁷Človekove imperialistične tendence, najprej nad naravo in živalmi, nato nad ljudmi, ki jim je pripisan status živalskosti ali narave lahko najdemo že v *Genezi Svetega pisma*: "Bog je rekel: 'Naredimo človeka po svoji podobi, kot svojo podobnost! Gospoduje naj ribam morja in pticam neba, živini in vsej zemlji ter vsej laznini, ki se plazi po zemlji!' Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril" (1 Mz, 1,26). V kolikor ima Zahodna civilizacija tudi krščanske temelje, ima tudi legitimnost do podrejanja oz. „gospodovanja“ drugim, ki sem ne spadajo.

¹⁸Z diskurzom je Foucault mislil skupino izjav, ki zagotavljajo jezik, s katerim govorimo – način reprezentacije vednosti o nečem – o določeni temi v določenem zgodovinskem trenutku. Pri diskurzu gre za proizvodnjo vednosti prek jezika (Hall, 1997: 44).

¹⁹Foucault z resnico ne misli univerzalne, absolutne resnice, ampak diskurzivno formacijo, ki podpira režim resnice glede na zgodovinske, družbene in kulturne okoliščine. Zato ima lahko vsaka družba svoj režim resnice; diskurz človeku namreč šele omogoči, da razlikuje med resničnimi in neresničnimi izjavami (Hall, 1997: 49).

v mrežasti organizaciji (Hall, 1997: 50). Subjekt²⁰ pa je proizveden prek diskurza in je diskurzu tudi podvržen, saj ta sam ustvari mesto za subjekt, ki se v diskurzivni interpelaciji prepozna (Hall, 1997: 55). V *Avatarju* najdemo dva različna diskurza, ki bi ju lahko poimenovali diskurz kulture in diskurz narave oz. diskurz Zemljanov in diskurz Na'vijcev. Oba sistema znotraj sebe delujeta samozadostno in se tudi potrjujeta. Status subjekta, ki govori resnico, je zaradi (finančne, tehnološke) moči jasno dobil diskurz Zemljanov. Oblast, ki "nadzoruje" Na'vijce, so njihova življenjska pravila, ki jih brezpogojno sprejemajo in jih upoštevajo, s tem pa reproducirajo njihovo vednost. Glavni protagonist v filmu, Jake Sully, je tako skozi obred iniciacije proizveden v subjekt na'viškega diskurza in postane polnopraven član klana Omaticaya. Diskurz, ki ga govorijo in živijo Na'vijci, sicer popolnoma funkcionira, vendar so iz vidika Zemljanove percepcije, njegove razlage povsem mitološke in zato nekompetentne. Zemljan torej ne sprejme magične razlage "obstoja živalskih duhov, pretoka energije med vsemi živimi bitji in sposojene energije", zanj je pravilna razlaga sistema v "elektrokemični komunikaciji v socialnem omrežju nevronske sinaptične povezave". Razmerja moči v tem primeru status resnice in oblasti podeljajo Zemljanom in seveda, konceptu kulture. Hierarhije, ki se predstavljajo kot objektivno dejstvo ostajajo v resničnem svetu zato, ker je binarnemu polu z večjo močjo, podeljen status govorca resnice, ta pa drugi pol naslavlja kot inferioren.

Poudarki Foucaultovske teorije so vsekakor tudi na zgodovinskih diskurzih in na njihovem spreminjanju oz. ustvarjanju. Tako Foucault nastanek pojma "norosti" in gradnjo psihiatričnih bolnišnic poveže s premikom v *episteme*²¹ v 17. in 18. stoletju, ko nastopi doba klasicizma kot doba razuma. Zanj ni presenetljivo, da se umobolnice pojavijo kmalu po izidu knjige, ki označuje začetek moderne filozofije, Descartesovih *Meditacij*. Vse, kar ni spadalo v svet racionalističnih samoumevnosti, je izpadlo, bilo izločeno, eliminirano ali vsaj skrito (Stanković, 2006: 117).

::DUALIZEM TELESA IN DUHA

V tem smislu je razsvetljenstvo okrepilo vero v dvojnost človekove narave; telesa in duha. Ni težko ugotoviti, kdo je v novi – stari hierarhiji postal več-

²⁰Foucault subjekt definira v nasprotju s konvencionalnim pojmovanjem subjekta, kot posameznika, ki je obdarjen s polno zavestjo in je avtonomna in stabilna entiteta. Subjekt je torej šele proizveden s strani vednosti in diskurza in ga tudi reproducira, vednost ne izhaja iz njega samega, kot so to predvidevala konvencionalna pojmovanja subjekta (Hall, 1997: 55).

²¹Episteme je grška beseda za znanje ali znanost, Foucault pa jo je uporabljal kot sinonim za Khunov pojem paradigme. Foucault episteme vidi kot "vednost", ki se reproducira skozi diskurz.

vreden. Kartezijanstvo predpostavlja resnično obstoječega duha oz. dušo, ki lahko doživi izkušnje in dogodke sama po sebi ali pripeta na telo. V sodobnih teorijah kartezijanstva je izpostavljena tudi superiornost duha nad telesom in označena z intelektualnim dosežkom razuma (Wilson, 2003: 244). Dualizem telesa in duha je bil v človekovih predstavah od nekdaj prisoten. Stari Grki so o tem veliko razmišljali, zlasti v tistih filozofskih šolah, ki so poudarjale premoč in večvrednost duha nad telesom. Moderna družba danes sicer doživlja krizo tradicionalnega dualizma, vendar ga v določeni ključni vsebini ohranja. Ne morda več toliko v kaki verski vsebini ali dogmatični privrženosti, kot je bilo to v dobah popolne religioznosti, kakršna je bila zapovedana še npr. v "evropskem" srednjem veku pod strogim nadzorom Katoliške cerkve (Južnič, 1998: 77), ampak tudi in predvsem v sodobni posvetni miselni paradigmi in popularni kulturi. Z ločenostjo telesa in duha so se in se še vedno ukvarjajo številne religije in filozofi²², tukaj bomo za zgled vzeli dualizem Reneja Descartesa.

Descartes je v *Meditacijah* iskal resnično obstoječo substanco, ki je večna in nespremenljiva. Kmalu po principih metodičnega dvoma najde univerzalno resnico, ki ga pripelje do *cogita*²³ in do njegovega znamenitega stavka "Mislim, torej sem" ("*Cogito ergo sum*"). Tako v *Meditacijah* pravi: "Ni tedaj dvoma, da tudi jaz sem, če me že slepi. A naj me goljufa, kolikor more, nikdar ne bo dosegel, da bi bil nič, dokler bom mislil, da sem nekaj. Tako moram naposled, ko vse to premislim več kot dovoljkrat, skleniti, da je stavek: 'Jaz sem, jaz bivam,' kolikokrat ga že izrečem ali zasnujem v duhu, nujno resničen"^{24 25} Tukaj dokaže obstoj miselne substance, misleče stvari, ki jo poimenuje duh, interpretira pa se tudi kot duša, razum in um. *Res cogitans* je torej: "Stvar, ki dvomi, ume, zatrjuje, zanikuje, hoče, noče, si predstavlja in čuti" (Descartes, 2004: 59). V filmu *Avatar* zaznamo *Res cogitans* v podobi racionalnih Zemljanov. Misleča stvar, ki je Zemljan, dvomi, ume, zatrjuje, hoče, noče in si predstavlja.

V šesti meditaciji z naslovom *O bivanju materialnih stvari in o realni razliki med duhom in telesom* Descartes raziskuje ali bivajo in kako bivajo materialne stvari. Pojasni teoretično razliko med predstavljanjem in umevanjem in ugo-

²²Platon (427–347 pr. n. št.) je poleg mnogih idej razvijal tudi idejo o ločenosti ali celo popolni podvojenosti na primer etike in politike, kar je nastavek primerjave med telesom in dušo in domneve, da je duša "ujetnica telesa" (Južnič, 1998: 97).

²³Duh, um, razum; objektivno obstoječa miselna substanca.

²⁴Descartes. R. (2004): *Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa*, Ljubljana: Slovenska matica, str. 56.

²⁵Del "a naj me goljufa, kolikor me more" se nanaša na zlobnega duha, ki ga vara. Vara ga celo o matematičnih zakonitostih. Vendar Descartes nato zavrne obstoj zlobnega duha.

to, da si predstavljamo lahko samo telesa kot razsežno stvar. Razsežna stvar, ki deluje mehansko pa je narava. V *Avatarju* se zdi, da Na'vijci, domorodci planeta Pandora, delujejo povsem mehansko, tako kot delujejo telesa. Njihova stališča so univerzalna in zahtevajo brezpogojno predanost, tako kot so univerzalni zakoni narave. Po Descartesu je telo razsežna stvar (*res extensa*) in ima naslednje lastnosti: razsežnost, velikost, obliko, položaj, deljivost, gibanje in mirovanje. Na drugi strani je duh (ali duša, jaz), ki je "stvar", ki misli (*res cogitans*). (Palmer, 1995: 132). Ti dve stvari sta popolnoma različni in lahko bivata neodvisno druga od druge, kar potrjuje prizor v filmu, kjer Jackov duh kot samostojna substanca preide v novo, drugo telo domorodca Na'vijca.

Descartes človeško in živalsko telo (*res extensa*), ki označuje tudi naravo, označi kot stroj, ki je sestavljen iz kosti, kit, mišic, žil, krvi in kože in se odziva na okolje skozi senzorno stimulacijo (2004: 113). Čute, ki so predstavniki telesa, si je Descartes zamislil kot tehnične "dobavitelje informacij", ki so učinkoviti za mobilne živali. Ljudje z živalmi delimo to "telesnost" in "mehanskost", vendar pa smo bili po Descartesu od Boga obdarjeni z zavestjo, jezikom in zmožnostjo ustvarjanja racionalnih argumentov (Wilson, 2003: 254). Tudi v *Avatarju* so čuti predstavljeni kot tehnični dobavitelji informacij in seveda so lastnost Na'vijcev. Da domorodec lahko sliši in čuti druge ljudi in živali, se mora preprosto mehansko povezati z njim. To stori s spenjanjem obeh repov. Poleg tega je avatar, fizični posrednik, kamor se naseli zavest, poimenovan kot daljinsko vodeno telo. Skozi dualizem lahko tukaj opazimo, da se lastnosti telesa pripisujejo naravi in njenem diskurzu Na'vijcev.

Opazimo, da so lastnosti koncepta narave skladne z lastnostmi koncepta Descartesovega telesa, lastnosti koncepta kulture pa s konceptom duha. Ponovno izpostavljam problematičen proces animalizacije, kjer so ljudje zaradi svoje kulture označeni za živali in se jim pripiše status stroja, ki je manjvreden, s tem pa se vzpostavi ideologija naravne hierarhije, ki upravičuje imperializem. Primerov iz filma, kjer so domorodci Pandore animalizirani, ni malo. Zemljani jih označujejo za "ščurke", "modre opice, ki plezajo po skalah" in "oponašajo zmešano kuro". Tudi fizični videz povprečnega Na'vijca ni videz nekega prebivalca drugega planeta, ampak prej videz živali. So velikani s štrlečimi podolgovatimi ušesi, živalskimi očmi in nosom, tigrasto živalsko kožo, repom, vampirskimi zobmi in samo štirimi prsti na rokah. Vzklikajo kot opice, v ofenzivni drži sikajo kot napadalne mačke, poleg tega spijo na drevesih. Animalizacija Na'vijcev skuša pokazati, da so le telo brez bontona, ki ga premore duh.

Koncept kartezijanskega dualizma pa je konceptu binarnih opozicij podoben še v nečem, in sicer v hierarhični zgradbi. Val Plumwood (1993: 48), izhajajoč iz Derridaja, dualizem definira kot osnovno reprezentacijo oziroma pripovedno

sredstvo, ki vzpostavlja odnose dominacije med elementi pripovedi. Tako je dualizem intenziven, uveljavljen in razvit kulturni izraz takega hierarhičnega odnosa, ki konstruira osrednje kulturne koncepte in identitete tako, da sta enakopravnost in medsebojni odnos dobesedno nepredstavljiva. Dualizem je odnos ločitve in dominacije, ki je vpisan in naturaliziran v kulturo ter zaznamovan z radikalno izključitvijo, distanco in opozicijo med področji, ki so sistematično vzpostavljena kot nižja in višja, manjvredna in večvredna, vladana in vladajoča. Duh, ki ima dominantno pozicijo, je namreč vedno povzdignjen nad telo, večvreden in vladajoč, medtem ko je telo ne samo brezosebni stroj, ampak tudi "po naravi" manj vreden, vladan in nižji. Descartesov dualizem tako predstavlja naturalizirano hierarhijo. Vendar pa je v kartezijski filozofiji um nedeljiv in edini, zato tudi ne more biti hierarhično urejen, medtem ko so materialne stvari, ki so zaradi svojih lastnosti raztezanja in razširjanja linearno urejene, v hierarhičnem odnosu (Bennett, 2000: 73). Zaradi svoje linearne usmerjenosti pa so tudi umrljive, saj linearnost časa predpostavlja njegov konec. Tako *Theresa H. Pfeifer*, avtorica članka z naslovom *Deconstructing cartesian dualisms of western racialized systems*, meni, da zahodna kulturna ideologija skozi svoje evropocentrične binarne opozicije prepozna črnce, ženske, revne itd. kot socialnokulturni red telesa, medtem ko je privilegiranim belim moškim pripisan status duha in razuma (Pfeifer, 2009: 582).

Ceprav je osnovni Descartesov dualizem sestavljen iz dveh substanc (telesa in duha), pa pri njem lahko najdemo pluralizem, namreč v smislu, da obstajajo številne individualne substancialne instance misleče realnosti, številni duhovi, medtem ko je materialna substanca samo ena. Tako Roger S. Woolhouse (98: 147) meni: "/.../ glede tega sicer ni popolnega soglasja, sam pa se nagibam k odgovoru, da po Descartesu obstaja zgolj ena sama razsežna substanca, namreč razsežni materialni svet ...". Eno telo, ki ga predstavljajo Na'vijci, in več individualnih duhov, kot jih predstavljajo Zemljani, je opazna tudi v filmu *Avatar*. Na'vijci so predstavljeni kot homogenizirana, enotna skupnost, ki ne sprejema nič zemeljskega in je povsem samozadostna. V nasprotju s tem Zemljani v filmu delujejo kot veliko bolj diferencirana kultura, v kateri so prisotni tako različni individuumi kot etnična raznovrstnost. Male meduze, ki v filmu predstavljajo čiste duhove umrlih prednikov, so nedeljive in večne, medtem ko je umrlo telo samo del večje celote narave in je zato deljivo in umrljivo.

Zdaj se lahko navežemo na antropološko pojmovanje pozicionalnosti, ki med človekom in živaljo ustvarja enak dualizem: Gre za ekscentrično pozicijo človeka. Helmuth Plessner (v Kunzmann 1997: 231) pravi, da vsa živa bitja označuje njihova pozicionalnost. V okviru človekovega in živalskega odnosa do okolja Plessner (1981: 358) meni, da je pozicionalnost živali v prostoru centrična, kar pomeni, da je povsem ujeta, centrirana v doživljanju svojega

predmeta neposredno glede na ta predmet. Druga možnost pa je ekscentrična pozicionalnost. S to ekscentričnostjo je človek postavljen v meje nekega odnosa, ki jih venomer presega. Tako pravi, da človek "živi in doživlja" in "doživlja to doživljanje". Človeka nasproti rastlin in živali označuje njegova ekscentrična pozicija, ker se lahko zaradi svoje refleksivnosti vede do samega sebe in sam sebe dojema kot telo. Centrična pozicionalnost je pozicija Descartesovega telesa, medtem ko je ekscentrična pozicionalnost pozicija duha. Duh, ki je naseljen samo v človeku je zaradi svojega samozavedanja usmerjen v razvoj, telo pa je reducirano na nagone in tako model telesa postane žival oz. animaliziran človek, model duha pa človek. Človek, ki pa ima tudi duhovno substanco in s tem kulturo, torej je sposoben samozavedanja in ima svobodno voljo. Na'vijci so v filmu prikazani kot subjekti brez svobodne volje, saj so povezani (tudi povsem dobesedno) s samoregulacijskim ekosistemom na Pandori, ki usmerja delovanje živali in na podoben način, se zdi, vodi tudi Na'vijce.

Podobno hierarhično percepcijo razsvetljenstva sta opisala v *Dialektiki razsvetljenstva* tudi Theodor Adorno in Max Horkheimer. Izpostavljata, da je razsvetljenstvo prineslo novo mitologijo, po kateri: "kdor se neposredno prepušča življenju brez racionalnega odnosa do samoohranitve, pade po sodbi razsvetljenstva in protestantizma nazaj v predzgodovinski čas (Adorno in Horkheimer, 2006: 43). V tem smislu so Na'vijci zaradi svojega iracionalnega delovanja nedvomno spodaj na zgodovinski lestvici.

Kulturna industrija, novi medijski kanali in visoka tehnologija omogočata produkcijskim hišam posredovanje določenih vsebin kot dominantnih in realno obstoječih. Odčaranje sveta, ki naj bi prišlo z razsvetljenstvom, izkoreninjenje animizma in mitologije, ki ju nasledi čisti racionalni um, pa pod krinko razuma ponovno vnaša novo ideologijo večvrednosti uma oz. duha, ki je realno obstoječ. Proces demitologizacije z razsvetljenstvom je začel hkrati novo mitologizacijo. Theodor Adorno in Max Horkheimer v *Dialektiki razsvetljenstva* pravita takole: "Tako kot miti izvajajo razsvetljenstvo, se tudi razsvetljenstvo z vsakim korakom zapleta globlje v mitologijo" (Adorno in Horkheimer, 2006: 25). Ideologija razsvetljenstva pa je tudi dediščina Descartesovega dualizma, kjer je duh oz. um superiorno postavljen nad vse, kar je telesno in čutno. Um, ki je zmožen ustvariti učinkovito tehnologijo in naposled pripelje tudi do kulturne industrije in popularnokulturnih tekstov, kot je *Avatar*, pa ljudi prej zasušnjuje v ideologije, kot jim daje popolno svobodo, ki jo predpostavlja Descartesov *cogito*. Tako o čarih odčaranega sveta menita Adorno in Horkheimer: "Paradoksnost verovanja se slednjič izrodi v goljufijo, v mit 20. stoletja, in njegova iracionalnost v racionalno priredbo v rokah tistih, ki so do kraja razsvetljeni in ki družbo tako in tako krmarijo v barbarstvo" (Adorno in Horkheimer, 2006: 34).

::ZAKLJUČEK

V prispevku smo poskušali osvetliti notranje delovanja dualizma, hierarhčnega vrednotenja kultur ter z njima povezanega evropocentrizma, njihovega nastajanja in reproduciranja. Hkrati smo opozorili na morebitne negativne posledice uveljavljanja naturalizirane hierarhije v praksi. Na aktualnem primeru popularne kulture, filma Avatarja smo pokazali vednost, ki se uspešno reproducira; dualistično miselno paradigmo. Zavedati se moramo, da smo subjekti oz. porabniki in hkrati prenašalci te vednosti mi sami. Klasifikacija v dualni in hierarhični sistem sama po sebi ni problematična, vendar se z njeno naturalizacijo hierarhičnega vrednotenja kulture spodbudi legitimacija za diskriminacijo. Če jo želimo odpraviti, moramo razumeti, od kot prihaja in kako se ohranja.

::LITERATURA

- Adorno W., T. in Horkheimer M. (2006):** *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Althusser, L. (2000):** *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Cameron, J. (2009):** *Avatar*. DVD. ZDA: Twentieth Century Fox Film Corporation.
- Barthes, R. (2000):** *Mythologies*. London: Vintage.
- Bennet, J. (2000):** *Learning from six philosophers: Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume*. Oxford: Clarendon Press.
- Descartes, R. (1996):** Misli k dokazu bivanja Boga in razlike med dušo in telesom urejene po geometrijski metodi. *Phainomena* 5 (17-18): 3-15.
- Descartes, R. (2004):** *Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Fiske, J. (2005):** *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Hermina Krajnc.
- Hall, S. (1997):** *Representations: cultural representations and signifying practise*. London: Sage, Milton Keynes: The open University.
- Hatfield G. (2003):** *Routledge philosophy guidebook to Descartes and the Meditations*. London, New York: Routledge.
- Hreženjak, M. (2002):** *Simbolno, izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Južnič, S. (1998):** *Človekovo telo, med naravo in kulturo*. Ljubljana: Ivan Hvala.
- Kunzman, P., Wiedmann F. in Burkard F.P. (1997):** *DTV Atlas filozofije*. Ljubljana: DZS.
- Levi Strauss, C. (1972):** *Das ende des Totemismus*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Levi Strauss, C. (2004):** *Divja misel*. Ljubljana: Krtina.
- Luthar, B. (2004):** *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*. Ljubljana: Študentska založba.
- Majer, B. (1978):** *Strukturalizem*. Ljubljana: ČZDO Komunist.
- Palmer, D. (1995):** *Ali središče drži?* Ljubljana: DZS.
- Pfeifer, H. T. (2007):** *Deconstructing cartesian dualisms of eastern racialized systems: A study in the colors black and white*. Povzeto 2. julija 2010 s strani <http://jbs.sagepub.com/content/39/4/528.short>.
- Plessner, H. (1981):** *Stupnjevi organskog in čovjek, Uvod u filozofsku antropologiju*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Plumwood V. (1993):** *Feminism and the mastery of nature*. London, New York: Routledge.
- Sruk, V. (1995):** *Leksikon Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Stanković, P. (2006):** *Politike popa, Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Hermina Krajnc.
- Strinati, D. (1998):** *Introduction to theories of popular culture*. London, New York: Routledge.
- Sveto pismo na internetu*. Dostopno prek: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?lang=sl>. (2. avgust 2010).
- Wilson, C. (2003):** *Descartes's meditations: an introduction*. Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.
- Woolhouse, R. S. (1998):** "Descartes in Spinoza, dualist in monist." V: *Filozofski vestnik*, 19/3, Ljubljana: Filozofski inštitut ZRC SAZU, str. 143 – 155.

